

**Болаларга нисбатан таълим муассасаларида содир этиладиган
зўравонлик ҳолатларининг сабаблари, оқибатлари ва олдини олиш
чоралари**

Юлдашева Зулфия Рустамовна

Самарканд вилояти ИИБ Самарканд тумани ИИБ ХСГ катта инспектори,
майор

Самарканд шаҳри Корасув маскани 38/14

Электрон почта: zulfiyayuldasheva251@gmail.com

Аннотация. Мақолада болаларга нисбатан содир этилаётган зўравонликнинг турлари, статистикаси, уларни содир этаётган шахслар доираси, зўравонликнинг ҳар қандай турига қарши чора кўрадиган қонун ҳужжатлари, жабрланувчи ва зўравонларнинг рухий ҳолати, шахси, уларнинг алоқалари, болаларга нисбатан ҳар қандай турдаги зўравонлик ҳолатларини содир этилишига олиб келаётган сабаб ва шароитларни аниқлаш ҳамда бу каби ҳолатларни олдини олиш мақсадида амалга оширилиши лозим бўлган ишлар, чет эл тажрибаси, болаларни зўравонликнинг ҳар қандай туридан ҳимоя қилиш тизимини яратиш ва зўравонларга нисбатан жазо муқаррарлигини таъминлашга доир муаллиф фикри баён этилган.

Калит сўзлар. ЮНИСЕФ, бола ҳуқуқлари, зўравонлик (bullying), моббинг, конвенсия, болага нисбатан ҳар қандай турдаги зўравонлик, эътиборсизлик, хиссий зўравонлик, оилавий зўравонлик.

Сўнгги вақтларда турли таълим муассасаларида болаларга кўпол муомала ёки озор берилиши оқибатида уларга турли даражадаги тан жароҳатлари ёки эмоционал-психологик таъсир кўрсатиш фактлари учрамоқда. Ижтимоий тармоқларда деярли ҳар куни болалар билан боғлиқ турли кўнгилсизликлар ҳақида хабарлар тарқалмоқда, аксирият ҳолларда мактабгача таълим муассасалари, мактаблар ёки бошқа таълим муассасаларида болалар билан боғлиқ, уларга турли кўринишдаги зўравонлик ёки озор бериш ҳолатлари ёритилмоқда. Бу албатта инсонни ўйлантирадиган, айтиш мумкин бўлса ачинарли ҳолат ҳисобланади.

Бугун бутун дунё мамлакатларида болаларга нисбатан зўравонлик жиддий муаммолардан бири бўлиб турибди. Болаларга нисбатан жисмоний, жинсий ва рухий зўравонлик ўтказиш ҳолатлари жуда кўп учрамоқда. ЮНИСЕФ маълумотиغا кўра, дунёда 2 ёшдан 14 ёшгача бўлган ҳар 10 болалардан 6 нафари ҳар куни жисмоний зўравонликка учрайди. Ҳар 5 дақиқада бир нафар бола зўравонликдан вафот этади. Бу рақамлар мунтазам ўзгариб туради.

ЮНЕСКОнинг расмий ҳисоб-китобларига кўра ҳар йили 246 миллион нафар вояга етмаганлар мактабдаги зўравонликнинг муайян шаклига дуч келмоқда. Мактабдаги зўравонлик фақат боланинг рухий ҳолати бузилишга, носоғлом шароитда тарбияланишига сабаб бўлмасдан, балки мамлакат иқтисодий ўсишининг энг асосий омили бўлган инсон капитали даражасига жиддий зарар келтиради. Зеро, бундай шаклдаги зўравонлик болалар тақдирида изсиз ўтиб кетмайди.

Зўравонлик (bullying) - бу зўравонлик, ҳақорат қилиш ёки таҳдид қилиш, тажовузкорона ҳукмронлик қилиш ёки кўрқитиш учун фойдаланиш. Бундай ҳулқ-атворнинг муҳим шартлардан бири бу – зўравон ёки бошқалар томонидан жисмоний ёки ижтимоий кучнинг номутаносиблигини идрок этишдир. Бу номутаносиблик зўравонликни оддий келишмовчиликлардан ажратиб туради.¹

Буллинг (инглиз тилидаги bullying сўзидан олинган бўлиб, bully – урушқоқ, безори, жиғига тегувчи, кўрс, зўравон) – бу бир шахс томонидан ўзини ҳимоялай олмайдиган бошқа шахсга нисбатан юқорида баён қилинган зўравонлик ва таҳқирлашнинг ҳар хил турлари такрорланувчи актидир.

Буллинг қачонки жисмоний имкониятлари бир хил бўлган икки ўқувчи кўпинча баҳслашганида ёки курашганида, қачонки гижгижлаш дўстона ва ўйин шаклида амалга оширилганида содир бўлмайди. Буллинг ҳамиша жабрдийдага зарар етказиш, унда кўрқув уйғотиш, тушкунликка тушириш, камситиш, бўйсундириш мақсадини кўзлайди. Таълим муассасаларида буллинг тенгдошлар орасида учрайди ва кўпинча анча катта ёшдаги ўқувчилар томонидан кичик ёшдаги ўқувчиларга нисбатан содир этилади. Ташкилот

¹ Juvonen, J.; Graham, S. (2014). "Bullying in Schools: The Power of Bullies and the Plight of Victims". Annual Review of Psychology. 65:159–85. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115030 (https://doi.org/10.1146/annurevpsych010213115030).

ходимлари ҳамкасблари ёки раҳбарият томонидан буллингга дучор қилинишлари мумкин. Буллинг оилада ҳам бўлиши мумкин.

Буллинг турлича намоён бўлади. Бир ҳолатда бу мунтазам равишдаги оғзаки ҳақоратлаш, лақаб қўйиш ёки шахснинг қандайдир хусусиятларини – ташқи кўриниши, гапириш, кийиниш, қадам ташлаш, мимика, шу жумладан, касаллик ёки ногиронлик (дудуқланиш, чўлоқланиш) билан чорланган имо-ишоралар ҳаракатларини масхаралашда намоён бўлади. Бошқа ҳолатда масхаралаш уриш, туртиш, буюмларини олиб қўйиш ёки бузиш, кадр-қимматини, масалан, қандайдир камситувчи ҳаракатларни бажариш ёки учинчи шахсга нисбатан зўравонлик актини содир этишга мажбурлаш орқали камситиш каби шаклларни қабул қилиши мумкин. Бу каби жисмоний ва оғзаки ҳаракатлар тўғридан-тўғри буллингни тавсифлайди.

Моббинг (инглизча: mob – оломон) – бу жамоада бир инсонни оммавий таъқиб этиши тарзидаги психологик зўравонлик шакли.

Мактабдаги моббинг – бу мактабда ҳиссий зўравонликнинг бир тури бўлиб, қачонки синф ёки синфдагиларнинг катта қисми битта ўқувчига қарши бирлашиб, қандайдир мақсадда унга зарар етказишни бошлайдилар (яққол намуна “Чучела” фильми). Зарар етказаётганларни мобберлар, зарар кўраётганларни эса – “жабрдийдалар” деб атайдилар.

Моббинг – бу бир одамнинг бошқа одамга қарши йўналтирилган мунтазам равишда такрорланувчи душманларча ва одобдан ташқари муносабатини ўз ичига олувчи ўзига хос «психологик террор»дир. Масалан, “янги одам”га қарши моббинг.

Моббинг шакллари: жисмоний камчиликлардан кулиш, яккалаш, инкор этиш, жиғига тегиш, туртиш, кийимларини масхаралаш ва ҳ.к.

Моббинг буллингдан нимаси билан фарқланади? Моҳияти бўйича моббинг ва буллинг ўхшаш тушунчалар – бу таъқиб қилиш. Айни вақтда буллинг моббингдан таъқиб этувчи ролида бутун синф эмас, балки обрўга эга бўлган аниқ ўқувчи ёки ўқувчилар гуруҳининг чиқиши билан фарқланади.²

---

² Школа без насилия. Методическое пособие / Под ред. Н.Ю. Синягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. — М.: АНО «ЦНПРО», 2015. - 150 с.

Буллинг ёки бошқача айтганда, бир бола томонидан иккинчисининг камситилиши. ЖССТ маълумотларига кўра, Россия давлатининг ўзида 11 ёшдаги 44% бола ва 15 ёшдаги 27% бола камситилиш объектига айланади. 42% ўқувчилар ўзлари буллинг билан шуғулланганини тан олса, улардан 20% и буни мунтазам бажарганини айтади.

Бошланғич мактабда катта синф болалари кичик синф тарбияланувчиларини ҳақорат қилади, камситади. Баъзида турли нарсаларини олиб қўяди. 11-15 ёшли болалар орасида ғийбат, ҳазиломуз камситишлар, яккалаш кўп учрайди. Бу каби ҳужумларга учраган болалар ёлғизлик, иложсизлик, дард ҳиссини туюди.

Буллинг қуйидаги белгилар орқали намоён бўлади:

- тахдид қилувчи ва қурбон ўртасидаги нотенглик.
- зўравонликнинг такрорланиши.
- қурбоннинг кучли ҳаяжонланиши.

Ким биринчи бўлиб бошлайди? Мавқеини мустаҳкамлашни истовчи, фойда кўришни кўзлаган ёки шунчаки кўнгилхушлик қилишни хоҳлаган бола. Қолган тенгдошлар эса буллар ҳаракатини кузатиб туради, турли муносабат билдиради. Қурбон қаршилик кўрсатмаётганини кўргач эса, улардан баъзилари ёрдам беришни истайди, бошқалари бефарқ бўлади ва бир тоифаси асабийлашади. Камситиш, ҳақорат, таъмагарлик каби ҳаракатлар кўпроқ хафсаласи пир бўлган, талаблари етарли даражада қондирилмаган, умумий инсонийлик қадриятлар руҳида тарбия топмаётган болалар ўқийдиган мактабларда кўпроқ учрайди.

Ким қурбонга айланади? Ҳар қандай ўқувчи, ўзини “ғалати тутадиган” ёки ноодатий кийинадиган, қаршилик кўрсатолмайдиган, кучли ҳаяжонланадиган болалар. Кўпинча буллинг қурбони синфдаги бошқа тенгдошларидан ажралиб турадиган бола бўлади. Гоҳида устозлар ҳам беихтиёр буллинг сабабчиси бўлиб қолади. Яъни маълум бир ўқувчисини ҳаммининг олдида камситиб, улар буллингчиларга шароит яратиб беради.

Буллар ким? Бу болалар тақиқларсиз улғаяди, лекин шунинг билан бирга эътиборга муҳтож бўлади. Эътибор етишмаслиги уларда тажовузкорлик

хиссини уйғотади. Ота-онаси олдида чиқаролмаган салбий ҳиссиётларини тенгдошларига кўрсатади. Улар ўз “мен”ини исботлаш учун бировлардан устун бўлишни истайди.³

Статистик маълумотга кўра, Россияда ҳар иккинчи ўспирин мактабда безориликка дуч келади. 10 ёшдан 18 ёшгача бўлган респондентларнинг 52% тенгдошлари томонидан буллинг ҳақида гапиришди, ундан психологик буллинг 32 % ни ва жисмоний буллинг 26,6% ни ташкил этган. 16 ёшдан 18 ёшгача бўлган ўспиринларнинг фикрига кўра, мактаб ўқувчилари кўпинча ташқи қиёфаси, миллати туфайли буллингга дуч келади. Респондентларнинг қарийб 20%и ўқитувчилар томонидан буллинг ҳолати ҳақида гапиради. Респондентларнинг 22%и ўқувчилар томонидан ўқитувчиларга нисбатан буллинг мавжудлигини билдирган. Мактабда буллингга дуч келган болаларнинг 63% и бу ҳақда отаоналарига айтади ва 15%и нима бўлганлиги ҳақида гапирмасликни афзал кўришади.

Одатда буллинг сабаблари куйидагича:

- ташқи кўриниш
- лидерлик учун кураш
- турли субмаданиятлар тўқнашуви
- қадриятлар, қарашларга тоқат қилолмаслик
- агрессивлик
- болада ақлий ёки жисмоний нуқсоннинг мавжудлиги
- ўзига паст баҳо бериш
- ҳасад
- этник, ирқий тафовутлар.

Буллингнинг энг кўп тарқалган шакли сифатида болалар буллинги ҳамма жойда (кундалик ҳаётда, ёзишмаларда, ижтимоий тармоқларда) ва ҳар қандай вақтда содир бўлиши мумкин: Буллингнинг болалар учун зарарли ва узок давом этадиган оқибатлари мавжуд. Буллингнинг жисмоний таъсиридан ташқари, болаларда ҳиссий ва руҳий саломатлиги билан боғлиқ муаммолар, шу жумладан, невроз, депрессия ва хавотирланишни пайдо қилиши, бунинг

³ #SukutSaqlama # СукутСақлама #ЗўравонликкаЙўқДеймиз

оқибатида болаларда гиёҳвандликка мойиллик пайдо бўлиши ва мактабдаги машғулотларнинг сифатининг пасайишига олиб келиши мумкин. Ҳар қандай зўравонлик ва таъқиб қурбоннинг руҳиятига зарар етказди. Таъқибга учраган болаларнинг соғлиғи, хусусан руҳий соғлиғи ҳам ёмонлашади. Ёшлар ёлғизланиб, уларда тушкунлик ва ожизлик, ваҳима ҳисси шаклланади. Баъзилари ўз жонига қасд қилади.⁴

Мазкур ҳолатларга барҳам бериш ёки бу каби ҳолатлар содир этилишини олдини олиш борасида мактабларда ёки бошқа ўқув муассасаларида ўқувчилар ўртасида тушунтириш ва профилактика ишларини кучайтириш. Ушбу ҳолатларни содир этганликда қўлланиладиган жазо чоралари ҳақида маълумот бериш, ёки ушбу ҳолатга тушиб қолмаслик учун бола амалга ошириши лозим бўлган ҳаракатларни тушунтириш лозим бўлади, албатта бу ишлар ўқитувчи, мураббийлар ва ота-оналар томонидан тўғри амалга оширилсагина кўзланган натижага эришилиши мумкин.

Ўзбекистонда БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясининг талабларига риоя этилишини таъминлаш, болаларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, хусусан, оилада ҳам уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, болаларга нисбатан оилавий муҳитдаги ҳуқуқларини ҳимояга қилишга доир халқаро нормаларига риоя қилиш масалаларига устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Мазкур масаланинг долзарблиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида шу жумлаларга эътироф этиб ўтган: “Умуман ҳар қандай жамият тараққиётида унинг келажагини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Шу сабабли биз ислоҳотларимиз қўлами ва самарасини янада оширишда ҳар томонлама етук, замонавий билим ва ҳунарни пухта эгаллаган, азму шижоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз”⁵. Бу жамиятнинг яшовчанлиги ва унинг келажакдаги ривожини прогноз қилишда ўсиб келаётган авлод ҳал қилувчи роль ўйнашини аниқлатади.

⁴ <https://www.unicef.org/uzbekistan/>

⁵ 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаси. <http://president.uz/uz/lists/view/4057>

Сўнгги йилларда қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари, илгари “ёпиқ” бўлган зўравонлик мавзусини кенг ёритишнинг имконини берди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бола ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 22 апрелдаги ПҚ–4296-сон қарори, “Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 2019 йил 29 майдаги ПҚ–4342-сон қарори, “Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 29 майдаги ПҚ–4736-сон қарори, “Бола ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 9 августдаги ПФ–6275-сон фармонининг қабул қилинганлиги фикримизни тасдиқлайди.

Инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда вояга етмаганларни ҳар қандай безориликлардан, шу жумладан таълим ва бошқа ижтимоий муносабатларда содир этиладиган жиноий безориликлардан ҳимоя қилиш механизми мустаҳкамлаб қўйилган.

Жаҳон тажрибасида:

Жанубий Корея, Буюк Британия ва Австралияда жамоат тартиби ва ҳавфсизлигига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар (буллинг) юзасидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга қулай тарзда хабар беришга мўлжалланган портал ташкил этилган. Ушбу портал ўқувчиларнинг мактаб ҳудудида ёки бошқа таълим муассасасида содир этган ҳуқуқбузарликлари юзасидан ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бериш имконини беради.

Венгрияда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш мақсадида таълим муассасаларида “мактаб посбонлари” тайинланади.

Аргентинада таълим муассасаларидаги буллинг ҳолатлари юзасидан хабар беришга мўлжалланган миллий телефон тармоғи ташкил этилган.

Канада мактабларида ўқувчилар ўртасида буллингга қарши курашиш гуруҳлари ташкил этилган бўлиб, мактаб ўқитувчилари уларнинг фаолиятини назорат қилишади.

Ўзбекистон Республикасида вояга етмаганларга оид қонун ҳужжатларининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида сўз юритишдан олдин вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга

қаратилган қонун ҳужжатлари мазмунига халқимизга хос болажонлик, ўз фарзандига ғамхўрлик хислатлари сингдирилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 45-моддасида вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясида эканлиги, шунингдек 64-моддада ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбур эканликлари тўғрисидаги конституциявий норма мустаҳкамланган .

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида: “Ҳеч кимнинг қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас“, деб қайд этилган.

Мамлакатимизда ҳам мактаблар ва бошқа ўқув муассасаларида болалар (ўқувчилар) ўратсида буллингни олдини олиш ва батамом тугатиш мақсадида, ривожланган мамлакатлардаги каби амалиётни қўллаш фойдадан холи бўлмайди. Масалан мактабларда бошланғич синфлардан бошлаб, буллинг ҳолатлари ҳақида маълумот берадиган, шундай ҳолатга тушиб қолганда, қандай ҳаракат қилиш, кимга мурожаат қилиш кераклигини, мазкур ҳаракатни содир этган тақдирда қандай жазо чоралари қўлланилиши мумкинлигини тушунтирадиган дарслар ҳуқуқий фан сифатида ўқув дастурига киритилиши ва машғулатлар ўтказилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бундан ташқари, мактабларда ёки бошқа таълим муассасаларида буллинг ҳолатларини олдини олиш ва унга қарши курашиш мақсадида, болалар ушбу ҳолатга тушиб қолганида, мурожаат қилишлари учун қисқа рақамли телефон алоқалари ўрнатилиши ва буни ишлатиш болаларга мактабнинг илк кунлариданок тушунтирилиши, ўқувчилар орасидан буллингга қарши курашиш гуруҳларини ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди. Албатта бу каби ишларнинг назрати ўқитувчилар ва таълим муассаси раҳбарлари, шунингдек ота-оналар томонидан амалга оширилади. Мақсадимиз, келажагимиз бўлган болаларни руҳан соғлом, жасур, қатъиятли, масъулиятли ўзгаларнинг шахсига ҳамда қонунларга нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялашдир.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Расмий нашр. 2023й.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. (2021 йил 10 сентябрьгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан)-2021й
3. 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаси.
<http://president.uz/uz/lists/view/4057>
4. Juvonen, J.; Graham, S. (2014). "Bullying in Schools: The Power of Bullies and the Plight of Victims". Annual Review of Psychology. 65:159–85.doi:10.1146/annurev-psych-010213-115030
(<https://doi.org/10.1146%2Fannurevpsych010213115030>).
5. Школа без насилия. Методическое пособие / Под ред. Н.Ю. Синягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. — М.: АНО «ЦНПРО», 2015. - 150 с.
6. <https://www.unicef.org/uzbekistan/>
7. Дунёда болаларнинг холати // БМТнинг махсус сессиясидаги маъруза, 2001 www.un.org. www.unicef.org

---

Research Science and Innovation House